

očekivanja hrvatskih seljaka od javne poljoprivredne savjetodavne službe¹⁾

ivan magdalenić

pravni fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

antun petak

instit ut za društvena
istraživanja u zagrebu,
zagreb, hrvatska

milan župančić

instit ut za društvena
istraživanja u zagrebu,
zagreb, hrvatska

U članku se iznose rezultati anketiranja 418 seljaka, proporcionalno raspoređenih u četiri hrvatske poljoprivredne regije. Prema procjeni istraživača, većina ispitanika pripada sloju od 10 do 15% najboljih hrvatskih seljaka - s posjedima većim od prosjeka, te mlađih, obrazovanih i proizvodno ili poduzetnički ambicioznijih, dakle takvih kojima je poljoprivredna savjetodavna služba najpotrebnija, ali u kojima i sama Služba može najbolje unaprijediti hrvatsku obiteljsku poljoprivredu, a to joj je i funkcija. Predmet istraživanja bila su dosadašnja iskustva seljaka u korištenju pomoći od Javne poljoprivredne savjetodavne službe te njihova očekivanja od te službe u budućnosti.

Najvažniji rezultati istraživanja pokazuju da su u dosadašnjem radu Službe savjetnici nudili savjete s područja agrarne tehnike i tehnologije češće nego što ih seljaci tražili, dok su seljaci češće tražili nego što su dobili savjete o ekonomskim i pravnim pitanjima. Što se tiče očekivanja seljaka od budućeg rada Službe, ekonomska pitanja (mogućnost dobivanja

1) Ovaj tekst izvorno je napisan kao izvještaj o istraživanju što su ga autori - u organizaciji Saveza seljaka Hrvatske i uz znatnu pomoć njegovih općinskih odbora - proveli početkom 1994. godine za potrebe Ministarstva poljoprivrede Republike Hrvatske, a na poticaj agencije FAO. Namjena istraživanja (tj. da posluži u izradi novog koncepta Javne poljoprivredne savjetodavne službe u Hrvatskoj) uvelike je odredila njegov sadržaj, a i razinu obrade rezultata.

Prigoda "izlaska na teren" (rijetka prigoda zadnjih godina!) iskorištena je da se o anketiranim seljacima prikupe i neke informacije koje nisu neposredno u funkciji izgradnje JPSS, a mogu biti veoma zanimljive za ruralne sociologe. Te su informacije također iznesene u ovom tekstu.

U odnosu na izvorni tekst, u ovome su izvršene znatne izmjene. Autori su zajednički napisali Uvodne i metodološke napomene, M. Župančić prikazao je Uzorak i neka obilježja anketiranih seljaka, A. Petak Dosadašnje kontakte seljaka sa savjetodavnom službom, a I. Magdalenić Očekivanja seljaka od poljoprivredne savjetodavne službe u budućnosti.

kredita, mogućnost povoljnije prodaje vlastitih proizvoda i povoljnije nabave reprodukcijskog materijala) i dalje su u prvom planu, ali postoji interes i za savjete o tehnologiji. U tom pogledu među seljacima iz različitih hrvatskih poljoprivrednih regija ima više sličnosti nego razlika.

primljeno veljače 1995.

1. uvodne i metodološke napomene

—> Primjena dostignuća znanosti u praksi strateški je zadatak svakoga suvremenog društva, a javna poljoprivredna savjetodavna služba, kao organizirani oblik profesionalne pomoći i prijenosa znanja važnih za ekonomičnu i racionalnu proizvodnju hrane, nužna je pretpostavka takve orijentacije (Birkhauser, Evenson and Feder, 1991; Bishop, 1982; Evenson, Waggoner and Ruttan, 1979). Služba je dio mreže šire potpore obiteljskim gospodarstvima kojom suvremene države nastoje osigurati dovoljno kvalitetne i jeftine hrane ili postići druge gospodarske ciljeve. Ukratko, ta je potpora jedan od temeljnih uvjeta gospodarske i socijalne stabilnosti obiteljskih gospodarstava.

Hrvatska zadnjih godina nastoji obnoviti poljoprivrednu savjetodavnu službu kao dio podrške obiteljskim gospodarstvima, od kojih se u novim uvjetima očekuje da budu glavni nositelji poljoprivredne proizvodnje i ukupnog razvitka sela. U tom kontekstu vrijedno je bar ukratko se prisjetiti dosadašnjih službi i institucija koje su imale slične zadatke.

Djelatnost ranijih službi za razvoj poljoprivrede ne može se odvajati od dominantnog koncepta agrarne politike, po kojemu je društveni sektor bio organizator i nositelj napretka agrara, pa i patron seljacima. Djelovale su poljoprivredne stanice, zadruge i organizacije kooperanata, te kombinati sa svojim razvojnim službama, koji su pružali usluge i prenosili agromorska, tehnološka i ekonomsko-marketinška znanja seljacima, barem onima koji su raznim kooperativnim oblicima bili uključeni u sustav "društveno organizirane proizvodnje". Sredinom 80-ih godina djelovalo je u Hrvatskoj 15 poljoprivrednih stanica (u pedesetim bilo ih je 80!), 23 poljoprivredne službe u zadrugama i kooperativnim organizacijama, 13 razvojnih službi u kombinatima, te četiri znanstvene jedinice u velikim poslovnim sustavima. Procjene kažu da je oko 600 stručnjaka bilo direktno uključeno u rad sa selom. Osim njih djelovali su i stručnjaci u veterinarskim stanicama i sličnim službama. Domete tih službi i njihov učinak na unapređenje poljoprivrede nije lako izmjeriti, ali je neprijeporno da današnja javna poljoprivredna savjetodavna služba ima korijene i osnovu na kojoj može graditi svoju novu organizaciju, sukladnu novim zadacima.²⁾

Anketa Saveza seljaka Hrvatske provedena godine 1993, kojom su dobivene ocjene seljaka o većini javnih službi zaduženih za stručnu podršku obiteljskoj poljoprivredi u Hrvatskoj (Magdalenić i Župančić, 1993b), pokazala je da hrvatski poljoprivrednici imaju zadovoljavajući stupanj objek-

2) Opširnije o prošlosti poljoprivrednih savjetodavnih službi u Hrvatskoj vidi Novak i Tudor 1987.

tivnosti i osjetljivosti za razlike u kvaliteti pojedinih službi. Rezultati te ankete na svoj su način bili poticaj članovima misije FAO i Svjetske banke, koja je ljeti iste godine boravila u Hrvatskoj, da Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva predlože upravo Savez seljaka kao izvođača novog istraživanja, koje bi se pobliže pozabavilo očekivanjima seljaka od javne poljoprivredne savjetodavne službe.

Istraživanje, kojeg se rezultati iznose u ovom radu, provedeno je uz znatna financijska i vremenska ograničenja. Ona su, kao i priroda informacija koje je valjalo pribaviti, sugerirala izbor metode za prikupljanje podataka. Bilo je nemoguće provesti individualno intervjuiranje velikog broja ispitanika u zadanom (kratkom) vremenu i sa skromnim sredstvima. Stoga je istraživanje provedeno metodom grupno vodene ankete. Izabranom metodi prilagođene su formulacije pitanja i način odgovaranja (jednostavno zaokruživanje brojke ispred izabranog odgovora).

Na terenu je istraživanje provedeno tako da su članovi općinskih odbora Saveza seljaka temeljem unaprijed dobivenih instrukcija o potrebnom broju i približnoj strukturi kandidata za anketiranje (ne samo članova Saveza, nego i drugih seljaka) izabrali i pozvali ispitanike, a u zakazano vrijeme anketu su većim dijelom proveli sami autori istraživanja.

Grupno "vođenje" ispitanika kroz anketni upitnik, tj. čitanje svakog pitanja na koje su zatim ispitanici istovremeno odgovarali, čak se pokazalo boljim načinom od pojedinačnih intervjuja. Tako je, naime, ne samo uštedeno vrijeme, nego su - ako je bilo potrebno - na jednak način objašnjene i eventualne nejasnoće glede značenja pojedinih pitanja i načina odgovaranja. Činjenica da je više od 80% upitnika ispunjeno uz sudjelovanje samo trojice anketara, na minimum je svela i rizik od "anketarske pogreške", gotovo neizbježne kad ovakva istraživanja provode priučeni ispitivači. Primjerice, broj izostavljenih odgovora, kao jedan od najboljih pokazatelja kvalitete odgovaranja, praktički je beznačajan zahvaljujući, između ostaloga, i tome što su anketari prilikom preuzimanja ispunjenih upitnika upozoravali ispitanike na eventualne praznine; ta činjenica govori i o velikom interesu seljaka za sadržaj istraživanja i uopće o želji seljaka da "onome kome treba" kažu svoja mišljenja o različitim pitanjima. Osim toga, odgovaranje u grupi, i k tome uz vlastoručno upisivanje odgovora, pojačalo je uvjerenje ispitanika da je anketiranje doista anonimno, a to je - posve sigurno - povećalo iskrenost ispitanika. Valja dodati da su oni, osim odgovora na postavljena pitanja, mogli - nakon anketiranja - vlastitim riječima opširnije prokomentirati svoje odgovore, ili iznijeti i svoja druga mišljenja povezana s temom istraživanja. Tu su prilikom mnogi iskoristili, čime su pomogli i istraživačima.

2. uzorak i neka obilježja anketiranih seljaka

Važna okolnost u planiranju i provedbi ovog istraživanja bila je i činjenica da je naručitelj odredio njegovu namjenu i minimalnu veličinu uzorka (400 seljaka iz svih poljoprivrednih regija Hrvatske, uz dodatni zahtjev da budu zastupljeni nositelji svih glavnih proizvodnih grana).

Da bi se mogao konstruirati doista reprezentativan uzorak, nužni su mnogi statistički podaci, dostupni samo u Državnom zavodu za statistiku. U

vrijeme planiranja i provedbe istraživanja Zavod još nije objavio znatan dio podataka o popisu stanovništva, stanova i poljoprivrednih gospodarstava iz 1991. (čak ni na razini države). Još je važnije što su ratna razaranja i velike prinudne migracije stanovništva, koje su nastupile u međuvremenu, dobar dio tih podataka učinile tek povijesnim dokumentom. Stoga se plan uzorka morao temeljiti na drugim dostupnim podacima i dosadašnjim iskustvima i spoznajama istraživača.

Temeljno pitanje - koje slojeve hrvatskih poljoprivrednika treba istraživati - riješeno je usmjeravanjem na one s većim poljoprivrednim gospodarstvom i naglašenijom tržišnom orijentacijom, te na mlade, obrazovanije i informiranije. To znači da smo namjerno odustali od uzorka koji bi bio "reprezentativan" u posve statističkom značenju tog pojma. Vjerujemo da je time istraživanje takve namjene kakva je zadana, samo dobilo na kvaliteti, jer su prikupljena mišljenja "reprezentacije" hrvatskih seljaka u drugom značenju riječi - onih najboljih i najperspektivnijih.

Prethodna se tvrdnja može pojasniti u nekoliko riječi: da se išlo na reprezentativni obuhvat u strogo statističkom smislu, u uzorak bi ušlo mnogo seljaka s posjedom od oko tri ha poljoprivrednog zemljišta, u životnoj dobi od oko 55 godina, takvih koji žive u selima prosječne veličine oko 350 stanovnika, a više od 70% ispitanika bilo bi iz nepoljoprivrednih domaćinstava (naime, prema popisu iz 1991. među domaćinstvima s poljoprivrednim gospodarstvom bilo je svega oko 30% čistih poljoprivrednih i mješovitih gospodarstava). Što bi time dobili? Jednostavno rečeno, uzorak s vrlo malim brojem "pravih" seljaka, s mnoštvo ostarjelih ljudi vrlo niskog obrazovnog statusa, marginalna poljoprivredna gospodarstva - proizvodne jedinice kojima je pretežna funkcija samoopskrba. Drugim riječima, u prvom bi se planu dobila slika autarkične ili čak hobističke i dekorativne poljoprivrede, kojoj stručna savjetodavna služba nije ni potrebna, dok bi značajniji i tržišno orijentirani proizvođači bili u manjini. Stoga se kod izbora jedinica ispitivanja išlo na kombinaciju dviju komponenti: na aktivne poljoprivrednike s gospodarstvima spomenutih karakteristika (bar nešto većima od prosjeka, tehnološki opremljenima i tržišno orijentiranima). Tako se došlo do značajnijih i, upravo za realizaciju cilja ovog istraživanja, relevantnijih slojeva u šarolikoj lepezi hrvatskih poljoprivrednika. Upravo su takvi poljoprivrednici najzainteresiraniji za usluge savjetodavne službe, za raznolike informacije i savjete tehnološkog, ekonomskog i marketinškog karaktera. S druge strane, upravo preko vitalnijih gospodarstava može i sama poljoprivredna služba najbolje ispuniti svoj zadatak - unapređenje proizvodnje i efikasnosti na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Ovo je istraživanje, dakle, u prvom redu bilo usmjereno na "životno sposobna gospodarstva", na *vital* ili *capable* farme, kako ih najčešće zovu u razvijenim zapadnim poljoprivredama. Premda ne postoje izravni precizni pokazatelji za stratifikaciju poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj, može se ipak procijeniti da većina naših ispitanika pripada kategoriji od 10 do 15% "gornjih" poljoprivrednika po najvažnijim obilježjima uspješnosti poslovanja.

Što se pak tiče regionalnog rasporeda anketiranih poljoprivrednika, na osnovi rajonizacije poljoprivrednih regija i subregija (Defilippis 1993:223), te na temelju podataka o broju aktivnih poljoprivrednika godine 1991. po općinama, izračunate su proporcionalne kvote za svaku regiju i subregiju. Te su kvote detaljizirane na općinskoj razini (uzete su općine prema pri-

jašnjoj teritorijalnoj podjeli, jer su u vrijeme istraživanja jedino takvi podaci bili dostupni, a i sama savjetodavna služba djelovala je u tim okvirima). Pri izboru općina moralo se uvažiti i načelo racionalnosti, tj. zbog uštede u novcu i vremenu išlo se na manji broj općina.

Tablica 1 pokazuje regionalnu distribuciju planiranoga i realiziranog uzorka ispitanika. Vidljivo je da većina anketiranih seljaka, oko 80%, živi u Slavoniji i središnjoj Hrvatskoj, odnosno u ravničarskoj i brežuljkastoj regiji. U planinskoj regiji (Lika i Gorski Kotar) živi vrlo malo poljoprivrednika (to su i inače vrlo slabo naseljeni krajevi - u njima na približno 15% državnog teritorija živi svega 3,5% stanovništva). U mediteranskoj regiji, koja se dijeli na tri subregije, ima također malo seljaka, jer je tu zabilježena vrlo brza i izrazita deagrarizacija.

Tablica 1
Regionalni raspored planiranog i realiziranog uzorka

	Uzorak	
	Planirani	Realizirani
I. Ravničarska regija	100	101
a) Istočnoslavonska subregija (anketa je provedena u općinama Donji Miholjac, Našice, Požega i Vinkovci)	75	72
b) Zapadnoslavonska subregija (Nova Gradiška i Virovitica)	25	29
II. Brežuljkasta regija	240	248
a) Bilogorsko-moslavačko-podravska subregija (Bjelovar, Daruvar, Garešnica i Koprivnica)	85	83
b) Zagorsko-prigorska subregija (Čakovec, Donja Stubica, Dugo Selo, Ludbreg i Varaždin)	85	97
c) Posavska subregija (Ivanić-Grad i Sisak)	40	37
d) Pokupsko-banijsko-kordunska subregija (Jastrebarsko, Karlovac i Ozalj)	30	31
III. Planinska regija	10	16
a) Lička subregija (Otočac)	5	8
b) Goranska subregija (Delnice)	5	8
IV. Mediteranska regija	50	53
a) Dalmatinsko-zagorska subregija (Sinj)	15	15
b) Dalmatinsko-primorska subregija (Brač i Metković)	15	18
c) Kvarnerska subregija (Buje, Pazin i Poreč)	20	20
Ukupno	400	418

Svaka poljoprivredna regija ima određenu proizvodnu usmjerenost obilježenu dominacijom određenih kultura. Tako, primjerice, u ravničarskoj regiji dominiraju žitarice, dok na mediteranskom području prevladava

voćarsko-vinogradarska i povrtlarska proizvodnja. Zato se može reći da već korektni obuhvat ispitanika prema regionalnoj podjeli, osigurava i adekvatnu proizvodnu raznolikost i zastupljenost najvažnijih poljoprivrednih proizvodnji na posjedima anketiranih seljaka. Kako pokazuje tablica 1, to je istraživanjem gotovo posve i postignuto. Manja odstupanja, do kojih je došlo zbog nejednakog odziva pozvanih ispitanika, praktički su beznačajna. Jedino značajnije odstupanje - ono u planinskoj regiji - zapravo je dobrodošlo, jer nešto povećani udio ispitanika iz te regije nije mogao utjecati na ukupne rezultate, a podacima za samu tu regiju je koliko-toliko povećao relevantnost.

S obzirom da je Hrvatska godine 1991. imala oko 265.000 aktivnih poljoprivrednika (na 534.000 gospodarstava!), proizlazi da je istraživanjem zahvaćen uzorak od 1,6 promila, ili otprilike 16 na svakih 10.000 "pravih seljaka", što bi se i uz znatno povoljnije financijske i druge okolnosti moglo smatrati zadovoljavajućim obuhvatom.

Realizacija planiranog uzorka nije tekla bez teškoća, uvjetovanih uglavnom objektivnim razlozima, a već je i njegovo planiranje moralo uvažiti okolnosti na terenu. Tako je, primjerice, teško bilo osigurati optimalni prostorni raspored uzorka za istočno-slavonsku subregiju, jer je dobar dio tog područja pod okupacijom, ili su sela doživjela razaranja a znatan dio stanovništva još je uvijek raseljen. Zato su izabrane općine koje su malo "središnjije" u Slavoniji. Slično vrijedi i za pokupsko-banijsku subregiju, gdje su također izabrane samo one sredine u kojima je moguće istraživati.

Kako smo već ranije istakli da ispitanici predstavljaju "vrh" hrvatske obiteljske poljoprivrede, pregled nekih njihovih karakteristika i važnijih obilježja njihovih domaćinstva i gospodarstva pokazat će koliko je navedena tvrdnja osnovana, i ujedno potvrditi da su mišljenja upravo takvih seljaka relevantna za poljoprivrednu savjetodavnu službu.

Glavna sociodemografska obilježja prikazana su u tablicama 2 i 3.

Tablica 2

Dobna struktura ispitanika

	N	%
30 god. i manje	50	12,0
31 - 40	123	29,4
41 - 50	121	28,9
51 - 60	92	22,0
61 i više god.	32	7,7
ukupno	418	100,0

Tablica 3

Obrazovna struktura ispitanika

	N	%
do 3 razreda o.š.	6	1,4
4 - 7 razreda o.š.	78	18,7
potpuna osnovna škola	120	28,7
srednja škola	164	39,2
viša škola ili fakultet	50	12,0
ukupno	418	100,0

Za svakog poznavatelja sociodemografske strukture hrvatskog sela i "ljudskog faktora" u seljačkoj poljoprivredi, prikazani podaci dovoljno govore. Anketirani seljaci pretežno su u mladim dobnim skupinama i najproduktivnoj radnoj dobi. Prosječno su to osobe dobi 40-45 godina, od kojih najveći dio ima završenu neku od srednjih škola. Iako podaci o vrstama završenih škola nisu posebno prikupljeni, u neposrednim kontaktima s ispitanicima istraživači su informirani da je mahom riječ o nekadašnjim školama učenika u privredi ili donedavnim "obrazovno-reformskim" proizvodnim usmjerenjima, tj. srednjim školama u trogodišnjem trajanju. Broj onih koji su završili srednje poljoprivredne škole nije osobito velik, ali je zato velika većina od onih "seljaka" koji su stekli više ili fakultetsko obrazovanje, završila studij agronomije ili (rjeđe) veterine, a ostatak čine - prema provizornim podacima dobivenim u razgovorima nakon anketiranja - prosvjetni radnici koji su napustili rad u školama i posvetili se radu na roditeljskim posjedima. Udio visokoobrazovanih u uzorku sigurno je previsok (iako njihov ukupan broj ne utječe znatno na cjelinu rezultata), ali s druge strane, svakako ohrabruje podatak da se i takvi pojedinci odlučuju za rad na obiteljskim posjedima (a, budući da je u uzorku natprosječno zastupljeno i članstvo Saveza seljaka Hrvatske, njihova nazočnost pokazuje da potrebu za takvom organizacijom osobito osjećaju upravo najobrazovaniji poljoprivrednici). I još jedan ohrabrujući podatak iz neformalnih razgovora nakon anketiranja: dosta velik broj sredovječnih ispitanika ima djecu koja se školuju u poljoprivrednim školama ili fakultetima, a već su se, barem zasad, opredijelila za ostanak na obiteljskom imanju.

Usporedimo li podatke o našim ispitanicima s onima iz popisa stanovništva 1991, koji pokazuju da je 67,2% ukupnog poljoprivrednog stanovništva završilo do sedam razreda osnovne škole, od čega je jedna trećina bez ikakve školske spreme ili s jednim do tri razreda osnovne škole (među njima je i oko 20.000 nepismenih, ali u visokoj životnoj dobi), a slični su i podaci za aktivno poljoprivredno stanovništvo, onda već i to dovoljno pokazuje svu složenost i šarolikost obrazovne i kulturne slike današnjega hrvatskog sela, a posredno govori i o (ne)mogućnostima tehnološkoga i svakog drugog napretka u seljačkoj poljoprivredi koja bi se temeljila na takvu "prosjeku". S druge strane, istraživanje zorno pokazuje da Republika Hrvatska u seljačkoj, odnosno farmerskoj poljoprivredi (kako neki zovu propulzivnija i vitalnija obiteljska gospodarstva) već ima i takve ljudske resurse i potencijale koji mogu značajnije povući razvoj agrara i sela, a time i ekonomski unaprijediti cijelo društvo. Dakle, i na hrvatskom je selu "budućnost već počela", a to obvezuje na drukčiji odnos prema takvim procesima, na stimulativniju i selektivniju agrarnu i ekonomsku politiku.

Zanimljiva su i obilježja domaćinstava anketiranih seljaka, pa valja i o tome ponešto reći. Naime, dok srednja veličina seoskih domaćinstava sve više tendira gradskom prosjeku, a nerijetko je i ispod njega, tako da danas prosječno seosko domaćinstvo broji samo 3,3 člana, u domaćinstvima anketiranih seljaka stanje je uvelike drukčije: dominiraju domaćinstva sa pet do sedam članova, i to (prema dopunskim informacijama iz neformalnih razgovora nakon anketiranja) nerijetko s višegeneracijskim obiteljima. Time se dobrim dijelom može objasniti i veća prosječna površina, kao i bolja opremljenost njihovih gospodarstava: do blagostanja su došli radom, zalaganjem i štednjom više generacija. Nešto pobližih podataka o obilježjima domaćinstava i gospodarstava navodimo u tablicama koje slijede.

Tablica 4

Veličina anketiranih domaćinstava

	N	%
do 2 člana	15	3,6
3 - 4 člana	164	39,2
5 - 7 članova	206	49,3
8 ili više članova	33	7,9
ukupno	418	100,0

Tablica 5

Radna snaga na gospodarstvima

broj osoba koje stalno ili pretežno rade na gospodarstvu	N	%
samo 1 član	31	7,4
2 člana	133	31,8
3 člana	142	34,0
4 ili više članova	112	26,8
ukupno	418	100,0

Podaci iz tablica 4 i 5 uzajamno su korespondentni, a važniji su ovi podaci. Na 60% anketiranih gospodarstava ima tri ili više aktivnih članova, a to je znatno povoljnije od državnog prosjeka te upućuje na mogućnosti uvođenja i takvih proizvodnji koje zahtijevaju više radne snage. Međutim, niti broj onih kojima radna snaga vjerojatno nedostaje nije malen.

Premda je radnu aktivnost u poljoprivrednim gospodarstvima teško mjeriti, a u radnu se snagu ubrajaju i starije osobe, očito je da za uspješno privređivanje treba imati i brojnije domaćinstvo.

U anketi je bilo i pitanje o izvorima prihoda. Kako se od ispitanika tražilo da navedu "svaki značajniji izvor prihoda", zbroj postotaka u tablici 6 iznosi više od 100.

Tablica 6

Izvori prihoda domaćinstva

	N	%
Radni odnos	191	45,7
Mirovina	113	27,1
Strojne usluge drugima	90	21,8
Trgovina (osim prodaje vlastitih proizvoda)	34	8,2
Prijevozne usluge drugima	24	5,7
Neki obrt	16	3,8
Kućna radinost, seoski turizam	14	3,3
Ništa od navedenog	103	24,6

Vidljivo je da skoro polovica anketiranih dolazi iz domaćinstava koja imaju nekoga zaposlenog, da u više od četvrtine domaćinstava dolazi mirovina (najčešće seljačka, koja se tek s "crnim humorom" može nazvati "značajnijim prihodom", a to su ispitanici nerijetko i isticali), te da mnogi poljoprivrednici zarađuju radeći vlastitim strojevima na drugim imanjima. To govori da je fenomen "mješovitosti" prisutan i kod krupnijih seljaka. Ier

svega četvrtina anketiranih nema nikakvih prihoda osim onih s vlastitog gospodarstva (ali bi vjerojatno i pojam "mješovito domaćinstvo" valjalo redefinirati).

Pitanju veličine zemljišnih kapaciteta pristupili smo nešto drukčije i temeljitije nego se obično radi u sličnim istraživanjima. Ispitanicima su o tome postavljena dva pitanja: koliko zemljišta ukupno obrađuju i iskorištavaju, a koliko je zemlje u njihovu vlasništvu. Dojam je da su i na ta pitanja seljaci odgovarali iskreno, jer je većina iskazala znatnu razliku između te dvije kategorije korištenog zemljišta (tablica 7). Treba spomenuti da se na pitanja koja zadiru u imovinski status obično ne dobivaju valjani odgovori (barem je takvo dosadašnje iskustvo iz mnogih istraživanja - ne samo na seljacima), pa i ti podaci potvrđuju da je istraživanje provedeno u dobroj suradnji s ispitanicima.

Tablica 7

Veličina vlastitog posjeda i ukupno korištene površine

	vlastiti posjed		ukupno korištene površine	
	N	%	N	%
do 5 ha	143	34,3	102	24,4
5,1 - 10 ha	193	46,1	145	34,7
10,1 - 20 ha	74	17,7	138	33,0
20,1 - 50 ha	8	1,9	30	7,2
50,1 i više ha	-	-	3	0,7
ukupno	418	100,0	418	100,0

Kako se vidi u tablici 7, vlastiti posjed veličine do 10 ha ima okruglo 80% ispitanika, dok posjed jednake površine obrađuje tek njih oko 60%, a oko 10% obrađuje više od 20 hektara. Vjerojatno je da će se u približno tim okvirima (oko 20 hektara) ubuduće grupirati većina vitalnih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava.

U ovom trenutku zakup je glavni način kako doći do potrebne zemljišne površine, ali idućih godina valja poticati i druge oblike i načine formiranja većih i propulzivnijih gospodarstava.

Na kraju ovog prikaza, šireg nego što je uobičajeno u izještajima o istraživanjima ove vrste, ukratko valja spomenuti i "životne i proizvodne planove" ispitanika. Naime, u anketi je postavljeno i pitanje "Kakvi su Vaši planovi za blisku budućnost?", uz koje je ponudeno 12 mogućih odgovora, a ispitanici su zamoljeni da označe svaki o kojemu ozbiljnije razmišljaju. Budući da većina razmišlja o više projekata, zbroj postotaka u tablici 8 veći je od 100.

Podaci iz tablice 8 potvrđuju da su istraživanjem zahvaćeni ponajviše ambiciozni i ekspanzivni gospodari, takvi koji društvenu podršku i trebaju i zaslužuju. Čak 9% njih svoja su gospodarstva već registrirali kao poduzeće (drugo je pitanje koliko ih je preko tih poduzeća počelo i ozbiljnije poslovati), oko 6% donijelo je odluku o registraciji ali je još nisu proveli, gotovo svaki treći (31%) razmišlja o tome ali još nije donio odluku, otprilike jednak broj ne razmišlja o tome, a tek je svaki peti razmislio i odlučio da se ne upušta u tu "novotariju".

Tablica 8
Planovi ispitanika za bližu budućnost

	N	%
1. Povećanje posjeda kupovinom zemljišta	172	41,1
2. Izgradnja ili proširenje tovljišta ili staje	154	36,8
3. Povećanje korištenih površina putem zakupa	138	33,0
4. Povećanje korištenih površina uzimanjem koncesije	101	24,2
5. Uvođenje neke nove stočarske proizvodnje	86	20,6
6. Uvođenje neke nove biljne proizvodnje	84	20,1
7. Specijalizacija, usmjeravanje na manje proizvodnji	79	18,9
8. Izgradnja ili proširenje prerađivačkog pogona	77	18,4
9. Intenzivnije bavljenje trgovinom	62	14,8
10. Umirovljenje, prepuštanje posjeda nasljedniku	53	12,7
11. Izgradnja ili proširenje kapaciteta za seoski turizam	35	8,4
12. Smanjivanje posjeda	27	6,5

Iznošenje relativno opširnih podataka o najvažnijim obilježjima anketiranih seljaka i njihovih domaćinstava i gospodarstava (znatno opširnijih od uobičajenih "informacija o uzorku") ima dvojaku svrhu: s jedne strane ti podaci potvrđuju ranije navode kako je pretežno riječ o najboljim hrvatskim seljacima (što valja imati na umu prilikom interpretacije njihovih odgovora o savjetodavnoj službi), a s druge strane, to je prigoda da (u uvjetima kad novijih terenskih istraživanja hrvatskog sela i seljaštva nedostaje) zainteresiranima pružimo cjelovitiji uvid u karakteristike tog sloja seljaka.

3. dosadašnji kontakti seljaka sa savjetodavnom službom

3.1. rasprostranjenost korištenja poljoprivredne službe, učestalost i mjesto susreta seljaka sa savjetnikom

Predmet ovog dijela rada su dosadašnja iskustva hrvatskih seljaka s javnom poljoprivrednom savjetodavnom službom - učestalost službenih susreta sa savjetnikom, najčešći inicijatori i mjesto susreta, vrste traženih i dobivenih savjeta i drugih oblika pomoći, te ocjene seljaka o radu službe u njihovu kraju, a potom korištenje nekih drugih izvora informacija i stručne pomoći, kao i prosudbe o veterinarskoj i stočarskoj selekcijskoj službi. Ispitano je i seljačko poznavanje uvjeta života poljoprivrednog savjetnika te njihovo mišljenje o tome koliko i kako seljaci mogu utjecati na zaradu i sigurnost zaposlenja savjetnika.

Pregled savjetodavne pomoći po vrstama iznosi se za čitav uzorak jer bi zbog premalog broja seljaka koji su kontaktirali Službu u tri regije (ravničarskoj, planinskoj i mediteranskoj), kontingencijska analiza bila upitna (tablica 9).

U četiri općine (po ranijoj teritorijalno-političkoj podjeli) u kojima je provedeno istraživanje (Ivanić-Grad, Otočac, Pazin i Sinj) Savjetodavna služba nije postojala, a u šest je bila osnovana prije manje od godinu dana (Brač, Čakovec, Našice, Poreč, Požega i Vinkovci). Iz općina u kojima služba nije postojala bilo je 11,7% ispitanika, iz općina u kojima je osnovana prije manje od godinu dana 18,4%, a iz 17 općina u kojima je osnovana prije više od godinu dana 69,9% ispitanika.

Od 369 seljaka iz općina u kojima je služba osnovana, s poljoprivrednim se savjetnikom službeno povezalo njih 72,4%. Uzme li se broj tih seljaka-korisnika kao 100%, proizlazi da je jednokratni ili dvokratni kontakt

ostvarilo 42,0% korisnika, a višekratni 58,0%. Korisnici su pretežito iz općina u kojima je služba osnovana prije više od godinu dana.

Tablica 9

Udio dosadašnjih korisnika javne poljoprivredne službe među ispitanicima, po regijama

Regija	N	Ispitanici (u %)		
		iz općina bez službe	iz općina sa službom	od toga korisnici
Ravničarska	101	-	100,0	46,5
Brežuljkasta	248	6,0	94,0	84,2
Planinska	16	50,0	50,0	100,0
Mediteranska	53	49,1	51,9	57,7
Sveukupno	418	11,7	88,3	72,4

Inicijatori susreta najčešće su bili seljaci: više od dvije petine (43,1%) ispitanika koji su imali susret sa savjetnikom ostvarili su ga na vlastiti poticaj. Poljoprivredni je savjetnik, prema izjavi, češće inicirao susret sa nešto manje od jedne šestine (17,6 %) seljaka, a 39,3% prosudilo ih je da su kontakte podjednako često potakli i sami seljaci i savjetnik. Taj rezultat govori o inicijativnosti savjetnika, poglavito u svjetlu nepovoljnih uvjeta njihova rada (neopremljenosti službe, nedostatka sredstava za odlazak na teren, malih plaća itd.).

Na pitanje o mjestu najčešćeg službenog susreta sa savjetnikom (seljaci su od sedam ponuđenih lokacija mogli izabrati dvije) dobivena je sljedeća rang-lista: savjetnikov ured ili stan (49,1%), domaćinstvo ili gospodarstvo seljaka (40,1%), javno predavanje koje je savjetnik držao ili organizirao (25,8%), neki drugi ured (23,2%), prostorije zadruge, kombinata, kooperacije i slično (19,5%), neko drugo javno mjesto kao što su ulica, trgovina ili gostionica (9,7%) te domaćinstvo ili gospodarstvo seljakova susjeda (4,5%). Očito je da su seljaci službene kontakte s poljoprivrednim savjetnikom ostvarili pretežito na mjestima gdje on obnaša svoju redovitu djelatnost (savjetnikov ured, javno predavanje i neki drugi ured) ili ostvaruje dopunsku zaradu (prostorije zadruge, kombinata, kooperacije), te u vlastitom domaćinstvu ili na vlastitom gospodarstvu. Prirodno bi inače bilo očekivati da će savjetnik pružati pomoć barem podjednako često, ako ne i češće u domaćinstvu ili na gospodarstvu seljaka, gdje može steći potpuniji uvid i dobiti informacije važne za primjereniju pomoć.

3.2. vrste pomoći kojima su se seljaci koristili

Vrste stručne pomoći kojom su se seljaci koristili u susretima s poljoprivrednim savjetnikom prikazane su u tablici 10. Uputom je bilo precizirano da se pitanja odnose isključivo na savjete, preporuke, informacije i druge vrste pomoći koje su dobili neposredno od savjetnika, na predavanjima i tečajevima koje je organizirala poljoprivredna služba ili iz knjiga što ih je seljaku nabavio savjetnik. Isključeni su drugi oblici stručne pomoći i informacije koje je seljak dobio na druge načine ili iz ostalih izvora (od drugih stručnjaka ili prateći televizijski i radijski program, novine, časopise i knjige koje je nabavio mimo poljoprivrednog savjetnika).

Vrijednost tih podataka jest višestruka, jer kazuju kojim su se vrstama stručne pomoći seljaci dosad koristili, a time i što im treba. S druge stra-

ne, konstrukcijom upitnika omogućeno je steći uvid o tome kakve su mogućnosti službe da zadovolji potrebe seljaka. Seljaci su, naime, za svaku ponudenu vrstu pomoći odgovarali zaokružujući jedan od četiri modaliteta: "takav sam savjet tražio, ali ga nisam dobio"; "... nisam ni tražio ni dobio"; "savjet sam dobio na svoj zahtjev" i "takav savjet nisam tražio, ali sam ga dobio na poticaj samog savjetnika".³⁾

Tablica 10

Dosadašnje vrste pomoći savjetodavne službe seljacima (u %)

Predmet pomoći	1	2	3	4	5	N ₁
1. Vrsta i način primjene zaštitnih sredstava	51,5	71,2	8,4	67,9	23,7	190
2. Nabavka sjemena, gnojiva i zaštitnih sredstava	50,9	70,4	11,2	68,1	20,7	188
3. Izbor sorte sjemena neke kulture	49,9	68,9	6,0	73,9	20,1	184
4. Povoljni krediti	49,3	68,2	21,4	58,2	20,7	182
5. Vrste gnojiva i način gnojidbe	48,0	66,3	6,2	78,5	15,3	177
6. Uvođenje nove proizvodnje u ratarstvu	46,3	64,0	12,3	53,8	33,9	171
7. Priprema zemljišta za sjetvu	44,7	61,8	9,7	74,5	15,8	165
8. Nova zaštitna sredstva	42,0	58,1	12,9	56,1	31,0	155
9. Nabavka novih vrsta mehanizacije	41,5	57,3	18,3	68,6	13,1	153
10. Ispunjavanje zahtjeva za kredit	39,8	55,1	17,0	62,6	20,4	147
11. Povoljnija prodaja vlastitih proizvoda	38,5	53,2	28,2	60,6	11,2	142
12. Nove sorte biljnih kultura	38,2	52,8	12,8	55,3	31,9	141
13. Nove pasmine u govedarstvu	36,6	50,6	14,1	73,3	12,6	135
14. Nove vrste gnojiva	35,0	48,3	15,5	59,7	24,8	129
15. Nova proizvodnja u povrtlarstvu	33,9	46,8	14,4	54,4	31,2	125
16. Nova proizvodnja u voćarstvu	30,4	41,9	19,6	48,2	32,2	112
17. Nov način uzgoja goveda i proizvodnje mlijeka	30,1	41,6	10,8	68,5	20,7	111
18. Proizvodnja "zdrave hrane" i seoski turizam	29,3	40,5	26,9	47,2	25,9	108
19. Domaća prerada proizvoda	28,2	39,0	23,1	51,9	25,0	104
20. Nov način uzgoja svinja	26,0	36,0	13,5	66,7	19,8	96
21. Uvođenje nove pasmine u svinjogojstvu	25,2	34,8	16,1	69,9	14,0	93
22. Koncesije, vraćanje nacionalizirane zemlje i sl.	24,4	33,7	40,0	46,7	13,3	90
23. Neke druge biljne proizvodnje (cvijeće i sl.)	24,1	33,3	33,7	32,6	33,7	89
24. Nove sorte grožđa	23,3	32,2	45,3	32,6	22,1	86
25. Proizvodnja vina	21,1	29,2	42,3	38,5	19,2	78
26. Neka druga nova proizvodnja (gljive, puževi itd.)	17,6	24,3	29,2	33,9	36,9	65
27. Nove pasmine u ovčarstvu i kozarstvu	16,8	23,2	38,7	32,3	29,0	62
28. Nova stočarska proizvodnja (konji itd.)	15,2	21,0	26,8	41,1	32,1	56
29. Nov način uzgoja ovaca ili koza	13,6	18,7	38,0	38,0	24,0	50
30. Nov način uzgoja peradi	13,0	18,0	45,8	45,8	20,9	48
31. Nove pasmine u peradarstvu	11,7	16,1	58,1	58,1	23,3	43

Objašnjenja:

- 1 = postotak korisnika pomoći među svim ispitanim seljacima u općinama u kojima je služba osnovana (N = 369); - pokazatelj dosadašnje konkretne pomoći
 - 2 = postotak korisnika pojedine pomoći među seljacima koji su kontaktirali s poljoprivrednim savjetnikom (N = 267); - pokazatelj dosadašnje strukture potreba i pomoći
 - 3 = postotak seljaka koji su tražili savjet a nisu ga dobili
 - 4 = postotak seljaka koji su tražili i dobili savjet
 - 5 = postotak seljaka koji nisu tražili savjet, ali su ga dobili na poticaj samog savjetnika
- N₁ = broj ispitanika koji su koristili pomoć

3) Predmetom istraživanja nije bio broj savjeta, informacija i sl. nego jesu li pojedinu od ponudene 31 vrste i oblika pomoći seljaci tražili i dobili. Ponudene vrste i oblici pomoći po glavnom sadržaju čine agronomski znanja (o biljnoj, stočarskoj i drugoj proizvodnji), zatim tehničko-tehnoška (način proizvodnje i sl.), te ekonomsko-marketingška i pravna znanja. Savjeti ili preporuke za uvođenje proizvodnje tzv. zdrave hrane i seoskog turizma zajedno čine "miešovito" područje.

Budući da je u velikom broju općina služba tek osnovana, podaci u tablici 10 pokazatelj su razvijenih potreba seljaka za takvom stručnom pomoći (koristi se njome 72,6%). To potvrđuje i činjenica da je svaki korisnik u prosjeku primio skoro 14 vrsta pomoći (13,7) od ponuđenih.

Više od polovine seljaka-korisnika tražilo je 13 vrsta pomoći (kolona 2 u tablici 10). Kako ih je pet s područja agronomije u užem smislu, pet s gospodarsko-marketingo-pravne problematike, a tri tehničko-tehnološke naravi, očito je da su robni proizvođači prvenstveno "gladni" pomoći oko ekonomskih, tržišnih i pravnih uvjeta privređivanja.

Unatoč mnogovrsnosti proizvodnje na seljačkim obiteljskim gospodarstima (i zbog prilagođavanja uvjetima poslovanja i prodaje) korisnici svih vrsta pomoći statistički se značajno razlikuju s obzirom na regionalnu pripadnost. Hi-kvadrat testovi značajni su na razini $P < 0,01$, a korigirani koeficijenti kontingencije raspodijeljeni su između vrijednosti 0,53 i 0,97.

Razvrstavanje vrsta pomoći u četiri skupine znanja - "agronomska", "tehničko-tehnološka", "pravna i ekonomsko-marketinga" te "mješovita" u tablici 11 (brojčane oznake kolona imaju isto značenje kao u tablici 10) - potvrdilo je opći zaključak o strukturi potreba koje su seljaci nastojali zadovoljiti putem službe. Više od polovine korisnika (56,3%) tražilo je pomoć u području ekonomskih i pravnih uvjeta privređivanja o kojima ovisi stabilnost i sigurnost njihove proizvodnje i poslovanja. Ostala se područja međusobno ne razlikuju - tražile su ih po dvije petine korisnika.

Tablica 11

Korištenje srodnih vrsta pomoći (u %)

Područje pomoći	1	2	3	4	5
Agromonija	29,6	40,9	19,1	55,3	25,6
Tehnika i tehnologija	30,8	42,6	16,7	60,7	22,6
Ekonomija i pravo	40,7	56,3	21,0	62,0	17,0
Mješovito	29,3	40,4	26,9	47,2	25,9
Ukupno	32,1	44,4	19,1	58,4	22,5

Pripomena: Prigodom obrade izvedeno je ponderiranje.

O djelotvornosti savjetodavne službe svjedoči struktura glavnih vrsta pomoći što su ih seljaci tražili i dobili, a osobito omjer između onih seljaka koji su tražili a nisu dobili konkretnu pomoć, i onih kojima je pomoć samoinicijativno pružio poljoprivredni savjetnik (tablica 12). Taj omjer može poslužiti kao svojevrsna mjera profesionalne kompetentnosti i inicijativnosti savjetnika.

Podaci u koloni 5 tablice 12 upućuju da je ponuda pomoći nadilazila potražnju u tehničko-tehnološkom i agronomskom području, da je izjednačena u mješovitom i niža u ekonomskom i pravnom području.

Samoinicijativna ponuda savjetnika premašivala je "potražnju" seljaka u 20 područja: izbor sorte sjemena (3,4:1,0), vrsta i način primjene zaštitnih sredstava te uvođenje nove proizvodnje u ratarstvu (2,8:1,0), nove sorte biljnih kultura te vrsta gnojiva i način gnojidbe (2,5:1,0), nova zaštitna sredstva (2,4:1,0), nove proizvodnje u povrtlarstvu (2,2:1,0), nov način uzgoja goveda i proizvodnje mlijeka te mogućnosti nabavke sjemena, gnojiva i zaštitnih sredstava (1,9:1,0), nove vrste gnojiva, priprema zemljišta za

sjetvu i uvođenje nove proizvodnje u voćarstvu (1,6:1,0), novi načini uzgoja svinja (1,5:1,0), uvođenje druge nove proizvodnje kao što su gljive, puževi, ribe i gliste (1,3:1,0), uvođenje nove stočarske proizvodnje i ispunjavanje zahtjeva za podizanje kredita (1,2:1,0), te mogućnosti domaće prerade vlastitog proizvoda (1,1:1,0).

Tablica 12

Struktura glavnih skupina vrsta pomoći koje su seljaci tražili i dobili (u %)

Područje pomoći	1	2	3	4	5
Agronomija	41,6	41,7	39,4	47,0	1,0:1,3
Tehnika i tehnologija	31,0	27,1	32,2	31,0	1,0:1,4
Ekonomija i pravo	24,5	27,0	26,0	18,6	1,0:0,8
Mješovito	2,9	4,2	2,4	3,4	1,0:1,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0:1,2

Objašnjenja:

- 1 = svi seljaci koji su tražili takvu vrstu pomoći
- 2 = seljaci koji su tražili a nisu dobili savjet
- 3 = seljaci koji su tražili i dobili savjet
- 4 = seljaci koji nisu tražili, ali su savjeti dobili na poticaj samog savjetnika
- 5 = odnos broja seljaka koji su tražili a nisu dobili pomoć i onih koji pomoć nisu tražili a dobili su je na poticaj samog savjetnika

Savjetnikova ponuda i interesi seljaka ("potražnja") izjednačeni su u slučaju uvođenja "ostalih" biljnih proizvodnji kao što je cvijeće, te proizvodnje tzv. zdrave hrane i seoskog turizma (1,0:1,0).

S druge strane, nezadovoljenih seljačkih očekivanja ("potražnja" veća od "ponude") bilo je u devet područja: uvođenje novih pasmina u govedarstvu i u svinjogojstvu (0,9:1,0), uvođenje novih pasmina u ovčarstvu ili kozarstvu te mogućnosti nabavke novih vrsta poljoprivredne mehanizacije (0,7:1,0), novi načini uzgoja ovaca ili koza (0,6:1,0), uvođenje novih sorti grožđa, bolji načini proizvodnje vina i nov način uzgoja peradi (0,5:1,0), uvođenje novih pasmina u peradarstvu i mogućnosti povoljnije prodaje nekog vlastitog proizvoda (0,4:1,0), te savjeti i informacije o koncesijama, vraćanju nacionaliziranog zemljišta i sličnom (0,3:1,0).

O tome kazuju i podaci u tablici 10 (kolone 3 i 5), jer pružaju uvid u "sveukupni promet" pomoći u svakom području.

Nedvojbeno je da su ti odnosi posljedica: (1) razlike između profesionalne osposobljenosti savjetnika i strukture potražnje seljaka - savjetnici su ponajprije osposobljeni za pružanje pomoći u agronomiji i tehnologiji proizvodnje, a seljaci osjećaju jaku potrebu za pomoći u ekonomsko-markećinskom i pravnom području; (2) nedovoljnog broja specijaliziranih savjetnika za određena područja i (3) slabe opremljenosti službe. To su posljedici razgovori i u mnogim sredinama.

3.3. korištenje drugih izvora stručne pomoći

Seljaci su se i prije osnivanja savjetodavne službe obraćali stručnjacima za pomoć (pregled i interpretaciju rezultata dobivenih u dva najcjelovitija istraživanja provedena 1974. i 1976. vidjeti u: Petak, 1989: 235-258, poglavito 248-249). Ti su kontakti nastavljeni poglavito tamo gdje je služba tek osnovana ili je udaljena od sela. Učestalost korištenja tih izvora i obli-

ka stručne pomoći, ovisi o njihovim temeljnim značajkama, a osobito o dostupnosti.

Podaci u tablici 13 pokazuju da je rang-lista korištenja tih izvora (kada se isključe seljaci koji su odgovorili da se njima koriste rijetko ili nikako) sljedeća: poljoprivredna glasila (specijalizirane radijske i televizijske emisije, novine i časopisi, 85,4%),⁴ veterinarska služba i njezini stručnjaci (77,0), stručne knjige i brošure (73,0%), stručnjaci iz zadruga i drugih poduzeća za kooperaciju (56,5%) i, na kraju, stručnjaci poduzeća koja proizvode gnojiva, zaštitna sredstva, strojeve i sl. (40,7%).

Tablica 13

Korištenje drugih izvora stručne pomoći (u %)

Izvor	Učestalost korištenja				
	Nikad	Rijetko	Ponekad	Često	Redovito
1. Poljoprivredna glasila i časopisi	7,7	6,9	16,7	41,9	26,8
2. Veterinarska služba i njezini stručnjaci	12,2	10,8	24,6	30,9	21,5
3. Stručne knjige i brošure	15,8	11,2	26,6	27,3	19,1
4. Stručnjaci zadruga i poduzeća za kooperaciju	28,9	14,6	26,1	20,8	9,6
5. Stručnjaci industrija gnojiva, zaštitnih sredstava, strojeva i sl.	42,1	17,2	18,4	16,0	6,2

Izrazito ohrabruje učestalost korištenja stručnih knjiga i brošura. To je očito u vezi s višom razinom obrazovanosti vlasnika vitalnih seljačkih gospodarstava. Razlike između učestalosti korištenja pomoći stručnjaka veterinarske službe, zadruga i drugih poduzeća za kooperaciju, te industrija gnojiva, zaštitnih sredstava, strojeva i sl. posljedica su različitih potreba seljačkih gospodarstava s obzirom na glavne vrste proizvodnje, s jedne strane, te dostupnosti tih izvora i odnosa seljaka spram njih, s druge. Napokon, ta skupina seljaka zna gdje može naći što joj treba.

3.4. prosudbe rada poljoprivredne, veterinarske i stočarske selekcijske službe

S obzirom da se prosudbe klijenata drže jednim od ključnih kriterija za ocjenu učinkovitosti javnih službi, u nastavku iznosimo kakve su "školske" ocjene anketirani seljaci dali poljoprivrednoj savjetodavnoj službi (o čemu se govori i poslije), veterinarskoj službi i njezinim stručnjacima te stočarskoj selekcijskoj službi.

U tablici 14 prikazan je rang ocjenjivanih službi prema rezultatima ovog ispitivanja (1994) i ispitivanja provedenog na ponešto drukčijem uzorku iz 1993 (Magdalenić i Župančić, 1993b: 57). Prikazane su prosječne ocjene

4) U istraživanju su prikupljeni i podaci o učestalosti praćenja glasila i časopisa namijenjenih poljoprivrednicima. Dobiven je sljedeći redoslijed glasila i časopisa po postotku ispitanika koji ih prate povremeno, skoro redovito ili redovito: Gospodarski list (83,0%), Vrt - podlistak "Večernjeg lista" (60,2%), Mljekarski list (56,7%), Lovački vjesnik (29,4%), Krmiva (17,0%) Agronomski glasnik (15,2%), Nova zemlja (14,1%), Pčela (6,7%), Šumarski list (5,7%), Hrvatski planinar (3,6%) i Robinzon (1,4%) dok ostalu periodiku (uključujući i stranu) prati 14,8% ispitanika. Usporedbe radi vidjeti rezultate istraživanja provedenog 1974. godine na seljačkom podmlatku koji je odlučio ostati na poljoprivrednom gospodarstvu (Petak, 1975: 78-80).

i postotak ispitanika koji je izabrao pojedinu ocjenu. Prosječne su ocjene ("P") izračunane a da nisu uzeti u obzir ispitanici koji nisu mogli ocijeniti pojedine službe. Zbog toga se i zbroj od 100% odnosi samo na ocjene koje su izrečene. Kako se nekim službama dio ispitanika ne koristi ili im njihov rad nije poznat, posebno je naveden i postotak odgovora "ne mogu ocijeniti", "služba nije osnovana, ili je prerano za ocjenjivanje", odnosno "takva služba ne postoji, ili ništa ne znam o njoj" (u tablici označeno sa "?").

Tablica 14

Seljačke ocjene o poljoprivrednoj, veterinarskoj i stočarskoj selekcijskoj službi, 1993. i 1994.

		P	1	2	3	4	5	?
1. JPSS	1993.	3,40	2,4	9,7	40,3	39,5	8,0	39,8
	1994.	3,13	5,5	20,5	34,6	33,9	5,5	38,8
2. VS	1993.	3,07	11,5	13,5	38,5	30,0	6,5	5,2
	1994.	3,01	12,5	16,8	34,8	29,0	6,9	4,3
3. SSS	1993.	2,75	13,2	26,4	36,8	18,9	4,7	49,8
	1994.	2,47	22,7	25,1	35,3	16,1	0,8	39,0

Značenje kratica:

JPSS = Javna poljoprivredna savjetodavna služba

VS = Veterinarska služba

SSS = Stočarska selekcijska služba

P = prosječna ocjena

Razvidno je, ponajprije, da su seljaci poljoprivrednoj savjetodavnoj i veterinarskoj službi dali, jezikom školskih ocjena, nešto više od "dobar", a stočarskoj selekcijskoj službi "plus dovoljan". Pri tome je poljoprivredna služba "prošla" nešto bolje od veterinarske, ali s velikim razlikama ovisno o tome iz koje su poljoprivredne regije ispitanici. Poljoprivredna je služba od seljaka iz pojedinih regija dobila sljedeće prosječne ocjene: ravničarska 2,8, mediteranska 2,9, brežuljkasta 3,2 i planinska 3,9 (hi-kvadrat test kada se uzmu u obzir sve ocjene iznosi 104,13 i značajan je na razini $P < 0,01$, a $C_k = 0,51$).

Drugo, spram godine 1993. sve su tri službe u ovom ispitivanju dobile nižu ocjenu. Taj je pad podjednak za poljoprivrednu i stočarsku selekcijsku službu, a manji za veterinarsku. Čime objasniti ovu promjenu? S jedne strane, poljoprivrednoj službi seljaci više ne daju pravo na "uhodavanje" te su sada kritičniji. S druge strane, uzorci i metodologija tih dvaju istraživanja ponešto su različiti.

Naposljetku, te su ocjene i posljedica uvjeta rada i opremljenosti službi, njihove dostupnosti seljacima, te odnosa stručnjaka zaposlenih u tim službama spram korisnika usluga, o čemu se u slučaju poljoprivredne službe govori u nastavku.

3.5. slabosti i nedostaci u radu poljoprivredne službe

Zbog činjenice da je poljoprivredna služba još uvijek u procesu nastajanja, od seljaka je zatraženo da između pet ponuđenih odgovora što se odnose na objektivne poteškoće (nedostatke same službe) i četiri odgovora koji pokrivaju subjektivne slabosti samog savjetnika, izaberu tri koje drže najvećima.

Rezultati jasno pokazuju da seljaci luče samu službu od ljudi (savjetnika) koji u njoj rade. Naime, najveći je broj seljaka najvećim slabostima i nedostacima ocijenio one koji su jamačno objektivne naravi. Na prvom je mjestu (64,2%) slaba opremljenost službe (priručnim laboratorijem, stručnom literaturom i sl.). Slijede zamjerke da služba nema uvjeta ni sredstava da savjetnik bude češće na terenu (55,0%), da je nedovoljan broj savjetnika za dobar rad službe (36,0%), zatim da je savjetnik slabo plaćen pa mora raditi druge poslove kako bi ostvario dopunsku zaradu (29,5%) i, na kraju, da općinska vlast savjetniku nameće poslove kojima se on ne bi trebao baviti, pa nema dovoljno vremena za seljake (27,4%).

Prvi subjektivni razlog - da savjetnik radije "sjedi u uredu" nego da dolazi među seljake - tek je na četvrtom mjestu. Izabralo ga je 31,2% seljaka, a teško se oteći dojmu da je i on vezan s nedostatkom sredstava za odlazak savjetnika na teren. Rang ostalih subjektivnih slabosti jest sljedeći: loš odnos savjetnika prema seljacima (10,0%), savjetnik slabo poznaje prilike u kraju gdje radi (8,9%) te nedovoljna stručnost savjetnika (taj je prigovor istaklo 8,1% ispitanika). Drugim riječima, gotovo četiri petine (78,5%) kritičkih primjedbi seljaka odnosi se na slabosti i nedostatke službe, a tek jedna petina (21,6%) na slabosti i nedostatke savjetnika.

3.6. percepcija načina života poljoprivrednog savjetnika i mišljenje o potrebi da seljaci utječu na njegovu zaradu

Prethodni podaci govore da seljaci zasigurno poznaju savjetnike kao javne službenike. Koliko znaju i koliko ih zanima kako savjetnici žive?

Odgovori na ta pitanja ponešto zbunjuju, jer bi proizlazilo da su uglavnom neobaviješteni o tome kako živi njihov poljoprivredni savjetnik. Naime, više od dvije petine (41,2%) ispitanika izjavilo je da o tome ne zna ništa (ali bi ih 21,7% voljelo znati), a 19,5% drži da ih to ne treba zanimati. "Neobičnost" tih podataka jest u tome što se radi o prosudbi načina života stručnjaka s kojim su izravno kontaktirale gotovo tri četvrtine seljaka, nerijetko i u njegovom stanu. S druge strane, međutim, savjetnici u pravilu žive u gradovima, od kojih su neka sela udaljena i po nekoliko desetaka kilometara, pa seljaci i ne mogu imati uvid u to kako savjetnik živi. Zato i preostali podaci o tome imaju tek indikativnu vrijednost: da savjetnik živi bolje od onih za koje radi smatra 17,1%, da živi prosječno (kao i većina drugih ljudi) drži 39,6% i, napokon, da živi lošije od većine poljoprivrednika ocjenjuje 2,1% ispitanika.

U skladu s opisanom percepcijom jesu i odgovori na pitanje kako da seljaci utječu na zaradu poljoprivrednog savjetnika - tako da novčano nagrađuju njihov rad, ili da utječu na njegovo smjenjivanje ako radi loše. Nešto manje od jedne trećine (29,9%) misli da utjecaj poljoprivrednika nije potreban jer savjetnika postavlja i plaća država, polovina (49,5%) drži da bi bio potreban jer savjetnik radi za seljake, a jedna petina (20,6%) o tome nema mišljenje. Nekome se može činiti da su ti odgovori izraz tradicionalne seljačke logike "ono što je državno njezina je briga, a meni je eventualna korist koju od toga mogu imati dobro došla". Drugi pak u takvu stavu mogu otkriti upravo suprotno, tj. "moderno" shvaćanje da seljaci poljoprivrednu službu već plaćaju kao porezni obveznici.

4. očekivanja seljaka od poljoprivredne savjetodavne službe u budućnosti

Središnji dio istraživanja bio je okrenut budućnosti. Seljacima je ponuđen popis od 38 vrsta savjeta i informacija kao mogući "repertoar" savjetodavne službe, a od njih je zatraženo da "školskim" ocjenama izraze svoju osobnu zainteresiranost za svaki pojedini od tih savjeta. Ocjena "1" opisana je riječima "to me uopće ne zanima, uopće mi nije potrebno", ocjena "5" "to me jako zanima i mnogo bi mi koristilo", a odgovarajućim riječima opisane su i ocjene izražene brojkama 2, 3 i 4. Važno je naglasiti da su na ta pitanja, za razliku od onih o kojima je bilo govora u prethodnom odjeljku, odgovarali svi ispitanici, dakle i oni koji jesu i oni koji do sada nisu imali kontakta sa savjetodavnom službom.

Dobivene rezultate iznosimo na najjednostavniji i najpregledniji način: kao rang ponuđenih savjeta i informacija dobiven po kriteriju veličine aritmetičke sredine stupnja zainteresiranosti za svaku vrstu pomoći. U tablici 15 navedena je za ukupni uzorak i postotna zastupljenost odgovora "5" (maksimalni interes) i "1" (nikakav interes). Kao što je vidljivo iz tablice, rang najpoželjnijih savjeta i informacija bio bi tek neznatno drukčiji da je formiran po kriteriju zastupljenosti odgovora "to me jako zanima".

Tablica 15

Rang željenih savjeta i informacija - ukupno

	aritme- tička sredina	% odgovora	
		5	1
1. Informacije o mogućnostima dobivanja povoljnih kredita	4,81	87,6	1,0
2. Savjet o mogućnostima povoljnije prodaje svojih proizvoda	4,77	83,7	0,7
3. Savjet o mogućnostima povoljnije nabave reprodukcijских materijala	4,73	80,6	1,0
4. Savjet o vrsti i načinu primjene zaštitnih sredstava	4,59	71,1	1,7
5. Informacije o novim vrstama zaštitnih sredstava i načinima njihove primjene	4,57	70,1	1,7
6. Informacije o novim vrstama gnojiva i novim načinima gnojidbe	4,57	70,1	1,2
7. Informacije o mogućnostima privatnog uvoza strojeva i repromaterijala	4,56	73,4	2,4
8. Informacije o novim vrstama strojeva	4,52	72,0	3,6
9. Pomoć u ispunjavanju zahtjeva za podizanje kredita	4,49	66,3	1,9
10. Savjet o izboru gnojiva i načinu gnojidbe	4,43	63,4	3,3
11. Savjet o izboru sorte nekog sjemena ili nasada	4,39	60,5	2,9
12. Savjet o proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage	4,36	64,1	5,7
13. Savjet o novim načinima proizvodnje u ratarstvu	4,34	59,3	4,1
14. Informacije o proizvodnji tzv. "zdrave hrane"	4,28	58,9	5,7
15. Savjet o pripremi zemljišta za sjetvu	4,23	52,4	5,0
16. Informacije o mogućnostima direktnog izvoza vlastitih proizvoda	4,20	63,6	9,3
17. Informacije o zaštiti okoliša	4,19	49,8	4,5
18. Savjeti o zaštiti zdravlja domaćih životinja	4,16	53,6	6,0
19. Pouka o osnovama kalkulacije troškova proizvodnje	4,11	48,6	5,5
20. Informacije o mogućnostima interesnog udruživanja seljaka, kooperaciji i sl.	4,01	52,9	10,3
21. Informacije o uvjetima odlaska u seljačku mirovinu	3,99	56,7	11,2
22. Informacije o novim pasminama i načinima uzgoja goveda i proizvodnje mlijeka (npr. pašnjački uzgoj krava i sl.)	3,92	52,4	11,0

	aritme- tička sredina	% odgovora	
		5	1
23. Informacije o koncesijama, vraćanju nacionalizirane seljačke zemlje i dr.	3,88	49,0	12,4
24. Informacije o mogućnostima domaće prerade nekih stočarskih proizvoda	3,80	43,3	11,0
25. Informacije o novim pasminama i novim načinima uzgoja svinja	3,79	44,0	10,3
26. Pouka o osnovama knjigovodstva	3,56	30,9	12,4
27. Savjet o proizvodnjama pogodnim za lakše invalide ili ostarjele seljake	3,56	32,5	11,7
28. Savjet o novim načinima proizvodnje u povrtlarstvu	3,44	31,1	13,2
29. Savjet o novim načinima proizvodnje nekih drugih biljnih proizvoda	3,42	25,1	10,8
30. Savjet o mogućnostima domaće prerade nekih biljnih proizvoda	3,39	27,5	14,1
31. Savjeti iz područja seoskog turizma	3,30	27,5	18,2
32. Savjet o novim načinima proizvodnje u voćarstvu	3,27	23,9	13,6
33. Savjet o novim načinima proizvodnje u vinogradarstvu	3,11	27,0	20,6
34. Savjet o boljim načinima proizvodnje vina	3,06	25,8	20,8
35. Informacije o novim pasminama i načinima uzgoja peradi i proizvodnje jaja	2,82	14,8	24,2
36. Informacije o mogućnostima novih stočarskih proizvodnji (konji, zečevi)	2,74	14,4	29,9
37. Informacije o mogućnostima (drugih) novih proizvodnji (gljive, puževi)	2,67	15,8	31,1
38. Informacije o novim pasminama i novim načinima uzgoja ovaca i koza	2,45	12,9	37,1

Prije kratkog osvrta na dobivene rezultate, valja napomenuti, kao važan podatak, da između redosljeda ponuđenih savjeta i informacija u upitniku i dobivenog ranga njihove "poželjnosti" nema nikakve korelacije, što je pouzdan znak da ispitanici nisu odgovarali nasumce, nego promišljeno. Primjerice, "informacije o mogućnostima dobivanja povoljnih kredita" - a njihovu su "poželjnost" ispitanici istakli na prvo mjesto - pročitane su tek kao 34. po redu "ponuda", dok je prvo spomenuti "savjet o pripremi zemljišta za sjetvu", u tablici "plasiran" tek na 15. mjesto.

I još jedna, također važna, "prethodna napomena": visoke aritmetičke sredine (čak 20 njih iznad vrijednosti 4,0 - što je u upitniku opisano riječima "to me prilično zanima, prilično bi mi koristilo") jasno govore o općenito velikom interesu ispitanih seljaka za različite vrste stručnih savjeta i informacija. Čak ni fraza "glad za znanjem i stručnom pomoći" u ovom slučaju ne bi bila pretjerana! S druge strane, činjenica da za neke vrste savjeta čak trećina ispitanika odgovara da im uopće nisu zanimljivi, još jednom potvrđuje već spominjani dojam o promišljenom, ozbiljnom i iskrenom odgovaranju: ako ih nešto doista ne zanima, ili procjenjuju da im nešto ne bi bilo od koristi, seljaci to jasno i kažu (kad ih se pita na pravi način).

Što se tiče dobivenog ranga očekivanja od poljoprivrednih savjetnika, barem njegova "vrha", on nipošto ne iznenađuje poznavatelje seljačke problematike: "ekonomika" i "kemija" njihove su glavne preokupacije.

Bezbroj puta, ne tek zadnjih godina, mnogi su seljaci izgovorili žalopjku: "Nije problem proizvesti, nego prodati" (dakako, po primjerenoj cijeni, kojoj su ulazni troškovi - "nabava" - samo "druga strana medalje"). Novo

stanje na tržištu - nestanak ili nesnalaženje dosadašnjih organizatora kooperacije, i pojavljivanje novih, kojima je brza zarada često važnija od stabilne i dugoročne - dovela je seljake u položaj da im je pomoć doista potrebna, ne samo u njihovom interesu, nego i u interesu krajnjih potrošača njihovih proizvoda.

Veliko zanimanje za kredite (osobito investicijske, što su seljaci posebno isticali u razgovorima nakon anketiranja) svakako je povezano s proizvodnim i ekonomskim aspiracijama najvitalnijih seljačkih gospodarstava: ojačani novim proizvodnim kapacitetima seljaci bi bili i respektabilniji partneri na tržištu.

Kad je riječ o interesu za zaštitna sredstva i mineralna gnojiva, te način njihove primjene, on se - posebno ako ga povežemo s također prilično izraženim interesom za proizvodnju "zdrave hrane" i zaštitu okoliša - može interpretirati ne samo kao težnja za većom proizvodnjom, nego i kao izraz svijesti o potrebi obazrive uporabe kemijskih preparata u suvremenoj poljoprivrednoj proizvodnji, dakle kao indikator modernosti dobrog dijela hrvatskih seljaka, bar onih iz kruga vodećih.

Valja primijetiti i relativno visok interes za savjete o proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage, što je očito povezano s demografskim stanjem hrvatskog sela i seljaštva. S obzirom na ranije spomenut podatak da su domaćinstva naših ispitanika nešto veća od prosjeka, u ovom kontekstu valja podsjetiti i na drugu tamo navedenu činjenicu, tj. na višegeneracijski sastav tih domaćinstava, što znači da će bar dio sadašnje radne snage uskoro nestati. Ova bi vrsta seljačkih zahtjeva trebala biti izazov najprije za poljoprivrednu znanost, a tek potom za savjetnike na terenu.

S druge strane, mali interes za neke nove proizvodnje možda govori o još uvijek živućem tradicionalizmu dobrog dijela seljaka, ali i o njihovu oprezu da se, osobito u ovakvim vremenima, ne upuste u kakvu "proizvodnu avanturu". No, onome tko je bolje upoznao bar one mlade i sve obrazovnije hrvatske farmere, lako je pretpostaviti da bi upravo dobar rad poljoprivrednih savjetnika - uz jasne i "računicom potkrijepljene" argumente (kad oni doista postoje) - mogao potaknuti dovoljan broj seljaka na nove vrste proizvodnje. Sve više njih, naime, posjeduje obrazovne i druge pretpostavke za kvalitetno prihvaćanje proizvodnih inovacija.

Kakav interes za pojedine vrste savjeta i informacija pokazuju seljaci u različitim dijelovima Hrvatske? Odgovor na to pitanje može se vidjeti u tablici 16, uz koju valja ponovo podsjetiti na podatke o strukturi uzorka, tj. na mali apsolutni broj ispitanika iz planinske, pa i mediteranske, regije zbog čega postotke njihovih odgovora treba čitati s prikladnim oprezom. Radi preglednosti podataka, u tablici 16 navedeni su samo postoci odgovora o maksimalnom interesu za pojedini oblik stručne pomoći, te informacija o tome jesu li u tom pogledu razlike između regija statistički značajne.

Iako HI-kvadrat test pokazuje da se po stupnju interesa za većinu pojedinačnih savjeta i informacija seljaci iz različitih regija međusobno statistički značajno razlikuju, opravdanijom se čini drukčija interpretacija. Prije svega, maksimalni interes za one najatraktivnije informacije i savjete nije statistički značajno različit od regije do regije, što, drukčije rečeno, znači da razlike među seljacima iz različitih regija nisu statistički značajno veće nego unutar svake regije uzete zasebno. Osim toga, "popisi najtraženijih savjeta i pomoći" u sve četiri regije veoma su slični.

Tablica 16

Učestalost (u %) najvećeg interesa za pojedinu vrstu pomoći po regijama

	uk.	A	B	C	D	HI
Informacije o kreditima	87,6	91,1	84,1	88,9	96,2	-
Savjeti o prodaji	83,7	86,1	84,6	88,9	73,6	-
Nabava repromaterijala	80,6	85,1	78,9	83,3	79,2	-
Primjena zaštitnih sredstava	71,1	80,2	68,3	72,2	66,0	-
Nova zaštitna sredstva	70,1	74,3	71,5	55,6	60,4	da
Nove vrste gnojiva	70,1	75,2	69,1	61,1	67,9	-
Privatni uvoz	73,4	75,2	75,2	61,1	66,0	da
Nove vrste strojeva	72,0	83,2	73,2	50,0	52,8	da
Pomoć pri podizanju kredita	66,3	68,3	64,6	66,7	69,8	-
Vrste i način gnojidbe	63,4	62,4	63,8	77,8	58,5	-
Izbor sorte sjemena	60,5	59,4	58,9	72,2	66,0	-
Proizvodnja s malo radne snage	64,1	68,3	67,1	72,2	39,6	da
Novi načini u ratarstvu	59,3	65,3	61,8	44,4	41,5	da
Zdrava hrana	58,9	56,4	35,4	61,1	56,6	da
Priprema zemljišta	52,4	56,4	50,0	72,2	49,1	da
Direktni izvoz	63,6	71,3	65,0	44,4	49,1	da
Zaštita okoliša	49,8	52,5	52,8	16,7	41,5	da
Zaštita zdravlja domaćih životinja	53,6	50,5	60,2	55,6	28,3	da
Kalkulacija troškova	48,6	47,5	53,3	44,4	30,2	da
Udruživanje, kooperacija	52,9	45,5	58,9	61,1	35,8	da
Mirovine	56,7	60,4	61,0	44,4	34,0	da
Novi načini uzgoja goveda	52,4	58,4	56,5	44,4	24,5	da
Koncesije	49,0	61,4	45,5	5,6	56,6	da
Domaća prerada stočarskih proizvoda	43,3	43,6	44,3	55,6	34,0	da
Nove pasmine i novi način uzgoja svinja	44,0	49,5	45,9	22,2	32,1	da
Osnove knjigovodstva	30,9	24,8	33,7	33,3	28,3	-
Proizvodnja pogodna za invalide i stare	32,5	26,7	36,2	22,2	30,2	da
Novosti u povrtlarstvu	31,1	33,7	26,0	33,3	49,1	da
Novosti u biljnoj proizvodnji	25,1	27,7	23,6	27,8	26,4	-
Domaća prerada biljnih proizvoda	27,5	29,7	25,6	38,9	28,3	-
Seoski turizam	27,5	18,8	29,7	38,9	30,2	da
Novosti u voćarstvu	23,9	26,7	16,3	27,8	52,8	da
Novosti u vinogradarstvu	27,0	15,8	23,2	5,6	73,6	da
Novosti u vinarstvu	25,8	13,9	25,2	5,6	58,5	da
Novosti u uzgoju peradi	14,8	10,9	15,0	16,7	20,8	da
Nove stočarske proizvodnje	14,4	11,9	15,0	22,2	13,2	da
Druge nove proizvodnje	15,8	10,9	15,0	22,2	26,4	-
Novi načini u ovčarstvu	12,9	12,9	11,4	22,2	17,0	da

Objašnjenja:

uk. = ukupni uzorak

A = ravničarska regija

B = brežuljkasta regija

C = planinska regija

D = mediteranska regija

HI = podatak o značajnosti razlika (HI-kvadrat)

U ravničarskoj regiji više od dvije trećine seljaka izrazilo je maksimalni interes za informacije o kreditima (91,1%), savjete o prodaji (86,1%) i nabavi (85,1%), informacije o novim strojevima (83,2%), savjete o primjeni zaštitnih sredstava (80,2%), novim vrstama gnojiva (75,2%), privatnom uvozu strojeva i repromaterijala (75,2%), novim vrstama herbicida (74,3%), mogućnostima direktnog izvoza (71,3%), proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage te za pomoć pri ispunjavanju zahtjeva za podizanje kredita (po 68,3%).

Seljaci iz najnapučenije, brežuljkaste, regije na prvo su mjesto istakli savjete o dovoljnijoi prodaji (84,6%). uz njih odmah informacije o kreditima

(84,1%), povoljnijoj nabavi repromaterijala (78,9%), uključujući i onu iz uvoza (75,2%), zatim informacije o novim strojevima (73,2%), novim vrstama herbicida (71,5%) i novim vrstama gnojiva (69,1%), savjete o primjeni zaštitnih sredstava općenito (68,3%) te o proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage (67,1%).

Hrvatski "planinci" također na prva mjesta ističu kredite i prodaju (po 88,9%), zatim povoljniju nabavu repromaterijala (83,3%), savjete o gnojidbi (77,8%) te o pripremi zemljišta za sjetvu, izboru sorte sjemena i primjeni herbicida, a sve to - kad bi bilo moguće - u proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage, kojima bi netko još i pomogao u "papirologiji" oko podizanja kredita (za sve potonje vrste pomoći maksimalni je interes izrazilo po 72,2% ispitanika iz planinske regije).

Ni "mediteranci" se u tom pogledu ne razlikuju mnogo od ostalih - i njima su najzanimljive informacije o povoljnim kreditima (96,2%), nabavi (79,2%) i prodaji (73,6%), kojoj su, međutim, jedino oni pridružili, s istim postotkom maksimalnog interesa kao kad je riječ o mogućnostima povoljne prodaje, i savjete iz područja vinogradarstva. Slijedi očekivanje pomoći pri podizanju kredita (69,8%), pa informacije o novim vrstama gnojiva i načinima gnojidbe (67,9%), te savjeti o izboru odgovarajućeg sjemena, primjeni herbicida i mogućnostima privatnog uvoza repromaterijala (po 66,0%).

Vidljivo je, dakle, da "bazična sličnost" među anketiranim seljacima iz svih dijelova države ostavlja snažan dojam i govori o tome da se manje-više svi hrvatski seljaci susreću sa sličnim problemima. Ipak, zanimljivo je razmotriti i neke meduregionalne razlike.

Odmah možemo reći - iako to nije nikakvo osobito otkriće, a niti iole precizna tvrdnja - da nekakvu "granicu" u tom pogledu predstavlja rijeka Sava: seljaci sjeverno od nje, vrlo općenito govoreći, reaguju na jedan, a oni južno na drugi način. To je osobito vidljivo u činjenici da seljaci iz ravničarske i brežuljkaste regije pokazuju više, a oni iz planinske i mediteranske manje interesa za nove vrste herbicida, privatni uvoz i izvoz, nove strojeve, nove načine proizvodnje u ratarstvu, nov način uzgoja goveda (uključujući i onaj na pregonskim pašnjacima) te za novosti u svinjogojstvu, kao i za uvjete odlaska u seljačku mirovinu, dok je sa savjetima o seoskom turizmu upravo obrnuto: od njega više očekuju seljaci iz, grubo govoreći, južnijeg dijela Hrvatske.

Naravno, u izraženosti interesa za neke vrste savjeta i druge pomoći ima odstupanja od upravo skicirane opće pravilnosti.

Takvih je odstupanja više među samim "južnjacima", što samo potvrđuje općepoznatu činjenicu da je hrvatski prostor južno od Save heterogeniji nego onaj sjeverni. Tako, na primjer, "planinci" prednjače a "primorci" zaostaju po interesu za savjete o proizvodnjama pogodnim za domaćinstva s malo radne snage, za informacije o mogućnostima interesnog organiziranja seljaka, kooperaciji i sličnim temama, te za savjete o domaćoj preradi nekih stočarskih proizvoda, dok je s interesom za vinogradarstvo i vinarstvo, dakako, obratno.

Seljaci iz planinske regije izdvajaju se od onih u tri ostale po naglašenijem interesu za savjete o pripremi zemljišta za sjetvu, mogućnostima novih stočarskih proizvodnji (konjogojstvo, kuničarstvo i sl.) te o novim pasminama i novim načinima uzgoja ovaca i koza, kao i po manjem interesu

za ekološke teme. Međutim, opet valja podsjetiti na njihov mali apsolutni broj u uzorku, zbog čega razlike izražene u postocima izgledaju veće nego su u stvarnosti.

Osim po već spomenutom većem interesu za savjete iz područja vinogradarstva i vinarstva, seljaci iz mediteranske regije pokazuju veći interes i za novosti u voćarstvu, a manji od svih drugih za savjete o zaštiti zdravlja domaćih životinja.

Interes za pouku o kalkulacijama troškova proizvodnje zanimljiv je po tome što ga naglašeno izražavaju ispitanici iz brežuljkaste, a znatno manje oni iz mediteranske regije (Slavonci i "planinci" su po sredini), a interes za koncesije po tome što je naglašeniji u ravničarskoj, najrjeđi u planinskoj, a prosječan u brežuljkastoj i mediteranskoj regiji. "Planinci" i "brđani" na dva su kraja, a "ravničari" i "mediteranci" u sredini po interesu za savjete o proizvodnji "zdrave hrane".

Nastavljanje nizanja ovakvih zanimljivosti iz fundusa dobivenih rezultata samo bi zamutilo u suštini jasnu sliku interesa hrvatskih seljaka za sadržaj stručne pomoći koju očekuju od poljoprivredne savjetodavne službe. Daljnje zanimljivosti u ukupnom rangu očekivane pomoći, te o međuregionalnim sličnostima i razlikama, u izloženim tablicama može tražiti svaki čitatelj prema svome vlastitom interesu.⁵⁾

Ovdje ćemo iznijeti još jednu specifičnu vrstu očekivanja seljaka od savjetodavne službe, a to su minimalni i poželjni broj savjetnika, te osobna svojstva koja bi savjetnici trebali imati da zadovolje seljačka očekivanja.

Glede minimalnog i poželjnog broja savjetnika seljacima su - nakon serije pitanja o tome koju vrstu savjeta, informacija i drugih vrsta pomoći očekuju od savjetodavne službe - postavljena dva pitanja o tome koliki bi, po njihovoj procjeni, morao biti najmanji broj savjetnika "u Vašem kraju" (to je u pravilu značilo na području ranijih općina, jer je i savjetodavna služba u vrijeme ispitivanja još bila tako organizirana) te koliko bi savjetnika tek moglo jamčiti "dobar rad Službe".

Odgovori na ta pitanja u statističkoj obradi nisu dovedeni u odnos s regionalnom pripadnošću ispitanika, niti s bilo kojom drugom nezavisnom varijablom, te ih možemo iznijeti samo za ukupni uzorak: uz beznačajni broj (2-3%) izostavljenih odgovora (što može značiti "ne mogu procijeniti", ali i "to nije moja briga") procijenjeni minimalni broj savjetnika jest oko četiri-pet (aritmetička sredina iznosi, doduše, 3,1, ali je tu riječ o statističkom artefaktu, budući da su odgovori s procjenama da treba više od pet savjetnika grupirani te im je pripisan manji ponder od upisanog broja; zato valja dodati da je blizu 4% ispitanika "minimalni broj savjetnika" procijenilo na 10 ili još više).

Procijenjeni poželjni broj savjetnika najmanje je za polovicu veći od minimalnog, dakle negdje oko sedam-osam (u aritmetičkoj sredini od 4,5 sadržano je i oko 15% procjena da bi "za dobar rad službe" trebalo 10 ili više savjetnika). Uz te podatke treba spomenuti da je otprilike polovica

5) Za uvid u druge sličnosti i razlike (npr. one s obzirom na dob, obrazovanje, imovinski status, proizvodnu orijentaciju, osobne planove za budućnost i druga obilježja ispitanika) bila bi potrebna dodatna obrada rezultata, a za nju nije bilo sredstava.

seljaka spremna sudjelovati u troškovima Službe, ali i na drugi način sudjelovati u odlučivanju o njezinu kadrovskom sastavu.

Kakav bi morao biti savjetnik kao osoba, koja bi svojstva trebao imati da bi zadovoljio seljačka očekivanja? Ispitanicima je ponuđen spisak od devet takvih poželjnih osobina, a oni su - kao najpoželjnije - mogli označiti najviše tri. Na ukupnom uzorku dobiven je slijedeći rang:

1. dobro poznavanje poljoprivredne struke (61,0%),
2. susretljivost, dobar odnos prema "običnom seljaku" (46,4%),
3. spremnost da u svemu brani interese seljaka (45,9%),
4. dobro poznavanje seljačke problematike općenito (43,1%),
5. požrtvovnost, spremnost "da ne gleda na radno vrijeme" (25,4%),
6. dobro poznavanje prilika u kraju u kojem radi (23,7%),
7. nesebičnost, da "ne gleda sve kroz novac" (18,2%),
8. jednostavnost, razumljivost u izražavanju (15,3%),
9. dobro poznavanje ekonomskih i pravnih pitanja (12,2%).

Budući da se najviše rangirani zahtjev glede poželjnih osobina poljoprivrednog savjetnika "razumije sam po sebi", a drugi po redu je nešto što se također podrazumijeva kad je riječ o bilo kojem javnom službeniku, pažnju valja obratiti na treći i četvrti zahtjev. Oni, naime, objašnjavaju najniži plasman specifičnog zahtjeva o dobrom poznavanju ekonomske i pravne problematike, što bi možda moglo iznenaditi s obzirom na ranije opširno spominjana očekivanja da savjetnici u prvom redu pomažu informacijama o mogućnostima dobivanja povoljnih kredita i drugim ekonomskim i pravnim pitanjima: seljaci očito misle (a u tom su smislu i govorili u razgovorima nakon anketiranja) da "spremnost za obranu seljačkih interesa" i "dobro poznavanje općenite seljačke problematike" uključuju (dakako, na obrazovnoj razini koja savjetnike razlikuje od većine njihovih klijenata) upravo to - spremnost da se zalažu za temeljne seljačke interese, da ih brane na onim "frontovima" koji su seljacima najvažniji, tj. pred bankama kao "posjednicima novca" i pred "državom" o kojoj - kao donositelju obvezujućih propisa - najviše ovise drugi ekonomski uvjeti uspješnosti moderne seljačke proizvodnje.

Prethodna rečenica najbolji je "šlagvort" za završnu misao u ovom radu: iako su, kako je već više puta naglašeno, anketirani seljaci i dobro prihvatili i dobro shvatili ovo istraživanje i upućena im pitanja, oni su i ovu prigodu iskoristili da - "putem poljoprivrednih savjetnika" - svoja najvažnija očekivanja upute zapravo njihovu poslodavcu, tj. državi. Naime, i ovoga su puta istraživači (u svojstvu anketara) mogli čuti (a neki ispitanici to su i napisali u nastavku anketnog upitnika) da je savjetodavna služba i potrebna i korisna, ali da "nikakve stručne službe ne mogu popraviti ono što može pokvariti loša agrarna politika".⁶⁾ Utoliko se bar za neka seljačka očekivanja o kojima smo ovdje govorili, može reći da su to tek uvjetno "očekivanja od poljoprivredne savjetodavne službe" jer su to zapravo zahtjevi upućeni državi.

6) Opširnije o seljačkom poimanju agrarne politike vidi u Magdalenić i Župančić (1993a).

Literatura

- Birkhauser, Dean, Evenson, Robert E. and Feder, Gershon (1991), The Economic Impact of Agricultural Extension: A Review, *Economic Development and Cultural Change*, pp. 607-650.
- Bishop, Richard C., Option Value (1982): An Exposition and Extension, *Journal of Land Economics*, 58 (February 1982) 1, 1-15.
- Defilippis, Josip (1993): Obiteljska gospodarstva Hrvatske, Zagreb: AGM, 247 str.
- Evenson, Robert E., Waggoner, Paul E. and Ruttan, Vernon W. 1979), Economic Benefits from Research: An Example from Agriculture, *Science*, Washington, 205 (14 September 1979) 4411, 1101-1107.
- Magdalenić, I. i Župančić, M. (1993a), Seljaci o agrarnoj politici i svome društvenom položaju, umnoženo, Savez seljaka Hrvatske
- Magdalenić, I. i Župančić, M. (1993b), Seljačke ocjene o javnim službama u poljoprivredi Hrvatske, *Sociologija sela*, Zagreb, 31, 1/2, str. 55-63.
- Novak, I. i Tudor, D. (1987), Uloga poljoprivredne službe u razvoju poljoprivrede, te prijedlozi za njezino osuvremenjavanje i jačanje, u zborniku Poljoprivredno zadrugarstvo Hrvatske i razvojne mogućnosti, Zagreb: Zadružni savez Hrvatske, str. 321-331.
- Petak, A. (1975), Profesionalno obrazovanje poljoprivredne omladine, *Sociologija sela*, Zagreb, 13, 49/50, str. 68-101.
- Petak, A. (1989), Jugoslavensko seljaštvo i obrazovanje u eri scijentizacije, *Sociologija sela*, Zagreb, 27, 105/106, str. 235-258.
- Štambuk, M. (1988), Stavovi o potrebi stručnog obrazovanja poljoprivrednika, *Sociologija sela*, Zagreb, 26, 99/100, str. 25-33.

Ivan Magdalenić
Antun Petak
Milan Županić

What Croatian Peasants Expect from the Public Agricultural Advisory Service

Summary

The article presents the results of a questionnaire that included 418 peasants proportionately distributed in four Croatian agricultural regions. The researchers estimate that most of the respondents belonged to the 10-15 per cent Croatian peasants with above-average land acreage, younger and better educated, more ambitious in production and entrepreneurship. These are peasants who have most need of an agricultural advisory service, and through which such a Service can best implement its function of advancing Croatian family agriculture.

Research focused around the experiences of peasants in using the Public Advisory Service and what they expect from that service in the future.

The most important results show that Service advisors have to date provided technical and agricultural-technology advice more often than peasants asked for it, while peasants asked for advice on economic and legal issues more frequently than this advice was available. As for peasants' future expectations from the Service, economic questions continued in the foreground (the possibility of obtaining credits, advice on marketing their products, and on more favourable purchase of production materials), but there was also interest in technological advice. In that sense peasants from various Croatian agricultural regions show more similarities than differences. ●

Ce que les paysans croates attendent du Service de conseil agricole public

Résumé

L' article présente les résultats d' une enquête menée auprès de 418 paysans, répartis proportionnellement en quatre régions agricoles croates. Selon l' estimation des chercheurs, la majorité des personnes interrogées fait partie de la catégorie des 10 à 15% des paysans croates les mieux pourvus — ayant des domaines plus grands que la moyenne — puis des jeunes, mieux formés et plus ambitieux en matière de production ou d' entreprise, donc de ceux auxquels le Service de conseil agricole est le plus nécessaire, et par l' intermédiaire desquels le Service peut aussi le mieux accomplir sa fonction de promotion de l' agriculture familiale croate.

L' objet des recherches a été l' expérience acquise jusqu' à présent par les paysans dans l' utilisation de l' aide du Service de conseil agricole public, et de savoir ce qu' ils en attendent dans l' avenir.

Les résultats les plus importants de recherche montrent qu' au cours des travaux du Service, jusqu' à présent, les conseillers ont proposé des conseils du domaine des techniques et de la technologie agricoles plus souvent que les paysans ne le demandaient, alors que les paysans demandaient plus souvent qu' ils n' en obtenaient des conseils concernant les questions économiques et juridiques. En ce qui concerne ce que les paysans attendent des travaux futurs du Service, les questions en matière d' économie (possibilités d' obtenir des crédits, possibilités de vente plus avantageuse de leurs propres produits et d' achat plus favorable de biens de reproduction) restent toujours au premier plan, mais il existe aussi un intérêt pour des conseils du domaine de la technologie. A ce point de vue, il y a parmi les paysans de différentes régions agricoles croates plus de similitude que de différence. ●